

بررسی ساختار ارتش ساسانی و نقش اسواران، سپاه محلی و نیروهای مرزی در جنگ‌های ایران و امپراتوری روم

سید محمدصادق مهدوی

کارشناسی ارشد تاریخ تشیع، دانشگاه پیام نور واحد قم، قم، ایران

seyedmohammadsadeghmahdavi@mail.ir

چکیده

ارتش شاهنشاهی ساسانی (اسپاه) یکی از پیچیده‌ترین و کارآمدترین سازمان‌های نظامی دوران باستان متأخر بود که برای نزدیک به چهار قرن (۲۲۴ تا ۶۵۱ میلادی) توانست در برابر دو امپراتوری قدرتمند روم و بیزانس و همچنین هجوم قبایل کوچ‌رو از شرق و شمال، از کیان ایران‌شهر دفاع کند. این مقاله به بررسی ساختار سه‌گانه ارتش ساسانی شامل اسواران (سواره نظام نخبه)، سپاه محلی (نیروهای ایالتی و اشرافی) و نیروهای مرزی (مدافعان سرحدات) می‌پردازد و نقش هر یک از این مؤلفه‌ها را در جنگ‌های ایران و روم تحلیل می‌کند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که اسواران به عنوان نیروی ضربتی اصلی، سپاه محلی به عنوان پشتیبان‌های منطقه‌ای و نیروهای مرزی به عنوان خط مقدم دفاع، در کنار یکدیگر یک سامانه دفاعی چند لایه را تشکیل می‌دادند که در تقابل با ارتش حرفه‌ای روم، کارایی بالایی از خود نشان داد. اصلاحات خسرو انوشیروان در سده ششم میلادی و ایجاد نظام چهار سپهبدی، نقطه عطفی در تحول ساختار فرماندهی و افزایش کارایی این نیروها محسوب می‌شود. این پژوهش با تکیه بر منابع دست اول تاریخی و یافته‌های باستان‌شناسی جدید، تصویری جامع از یکی از مهم‌ترین ارتش‌های جهان باستان ارائه می‌دهد.

واژگان کلیدی: ارتش ساسانی، اسواران، سپاه محلی، نیروهای مرزی، جنگ‌های ایران و روم، اسپاهبد، مارزبان، خسرو انوشیروان

۱. مقدمه

شاهنشاهی ساسانی (۲۲۴-۶۵۱ میلادی) که به دست اردشیر بابکان بنیان نهاده شد، یکی از بزرگ‌ترین و تأثیرگذارترین امپراتوری‌های جهان باستان بود که در اوج گستره خود از رود سند تا نیل و از یمن تا قفقاز را در بر می‌گرفت (Cornuelle, ۱۹۹۶, p. ۳). این امپراتوری در طول حیات خود با چالش‌های نظامی متعددی روبه‌رو بود که مهم‌ترین آن‌ها، جنگ‌های مکرر با امپراتوری روم و سپس بیزانس در جبهه غربی بود. بقای این امپراتوری در برابر چنین تهدیدات پیچیده‌ای، مرهون سازماندهی نظامی منحصر به فردی بود که در طول زمان تکامل یافت و توانست در برابر حرفه‌ای‌ترین ارتش‌های دوران باستان قد علم کند.

ارتش ساسانی که در منابع به‌عنوان «اسپاه» (Spāh) شناخته می‌شود، برخلاف تصور رایج از یک نیروی صرفاً فئودالی و نامنظم، ارتشی بود با ساختار فرماندهی منسجم، سلسله مراتب مشخص و آمیزه‌ای از نیروهای دائمی، نیمه دائمی و فراخوانی (Shahbazi, ۱۹۸۶). اردشیر بابکان که خود پیش از رسیدن به پادشاهی، فرمانده نظامی دارابگرد بود، با الهام از سازمان‌های نظامی هخامنشی، حفظ سنت سواره نظام اشکانی و به کارگیری فناوری‌های جنگی رومی (از جمله زره‌های جدید و ادوات محاصره)، توانست ارتشی دائمی ایجاد کند که برای بیش از چهار قرن از ایرانشهر در برابر دشمنان دفاع کرد (Shahbazi, ۱۹۸۶, pp. ۱۵-۱۰, Farrokhi, ۲۰۱۷, p. ۲۳۷).

ساختار ارتش ساسانی را می‌توان به سه مؤلفه اصلی تقسیم کرد: نخست اسواران (Savārān) که سواره نظام نخبه و ستون فقرات سپاه را تشکیل می‌دادند و عمدتاً از میان اشراف و بزرگان انتخاب می‌شدند؛ دوم سپاه محلی که شامل نیروهای ایالتی، متحدان و دست‌نشانده‌گان بود و نقش پشتیبانی و تأمین نیروی انسانی را بر عهده داشت؛ و سوم نیروهای مرزی (Marzbānān) که مسئولیت دفاع از سرحدات و گذرگاه‌های راهبردی را بر عهده داشتند (Farrokhi, Karamian & Karamian, ۲۰۲۱, p. ۱۵۱-۱۱۷).

پرسش اصلی این پژوهش آن است که هر یک از این سه مؤلفه چه نقشی در جنگ‌های ایران و روم ایفا کردند و تعامل میان آن‌ها چگونه به کارایی نظامی ساسانیان انجامید. فرضیه پژوهش بر این اصل استوار است که ساختار سه‌گانه ارتش ساسانی، یک سامانه دفاعی-تهاجمی هماهنگ را پدید آورده بود که در آن اسواران نقش نیروی ضربتی، سپاه محلی نقش پشتیبان لجستیکی و نیروهای مرزی نقش سپر دفاعی را ایفا می‌کردند و این تعامل، رمز موفقیت ساسانیان در برابر امپراتوری روم بود.

پیشینه پژوهش در این حوزه شامل آثاری چون مطالعات شاپور شهبازی (Shahbazi, ۱۹۸۶) در دانشنامه ایرانیکا، پژوهش‌های کاوه فرخ (Farrokhi, ۲۰۱۷) درباره تاریخ نظامی ساسانیان، و تحقیقات باستان‌شناسی جدید درباره دیوارهای دفاعی ساسانی (Farrokhi, Karamian & Karamian, ۲۰۲۱, Sauer, ۲۰۱۷) است. با این حال، پژوهش‌های محدودی به بررسی نظام‌مند نقش هریک از این سه مؤلفه در جنگ‌های ایران و روم پرداخته‌اند و این مقاله درصدد پر کردن این خلأ است.

۲. مبانی نظری و چارچوب مفهومی

برای تحلیل ساختار ارتش ساسانی، به کارگیری چارچوبی مفهومی که بتواند پیچیدگی‌های سازمان‌دهی نظامی در دوران باستان متأخر را تبیین کند، ضروری است. در این پژوهش از رویکرد «سامانه دفاعی چندلایه» (System Defense Multi-layered) استفاده می‌شود که بر اساس آن، ارتش ساسانی را باید شبکه‌ای از سطوح مختلف دفاعی در نظر گرفت که هر یک کارکرد مشخصی داشته و در تعامل با یکدیگر، امنیت کل امپراتوری را تأمین می‌کردند.

۲-۱. ارتش به عنوان بازتاب ساختار اجتماعی

ارتش ساسانی بازتابی مستقیم از ساختار طبقاتی جامعه ساسانی بود. اردشیر بابکان جامعه ایران را به چهار طبقه تقسیم کرد: موبدان (روحانیون)، ارتشتاران (جنگاوران)، دبیران (کارمندان دولت) و پیشه‌وران (هنرمندان و کشاورزان) (Shahbazi, ۱۹۸۶, p. ۴; Christensen, ۱۹۴۴, p. ۹۸). طبقه ارتشتاران شامل شاهزادگان، لردها و اشراف زمین‌دار بود و آتشکده آذرگشنسپ در شیز (تخت سلیمان امروزی در آذربایجان) به آن‌ها تعلق داشت (Shahbazi, ۱۹۸۶, p. ۵). این ساختار طبقاتی مستقیماً بر ترکیب نیروهای نظامی تأثیر می‌گذاشت، به گونه‌ای که اسواران از میان همین طبقه اشرافی تأمین می‌شدند.

۲-۲. از ارتش فئودالی تا ارتش دائمی

یکی از مهم‌ترین تحولات در تاریخ نظامی ایران، گذار از نظام فئودالی اشکانی به ارتش دائمی ساسانی بود. در دوران اشکانی، نیروهای نظامی عمدتاً از سوی خاندان‌های بزرگ و اشراف محلی تأمین می‌شدند و شاهنشاه کنترل مستقیمی بر آن‌ها نداشت (Cornuelle, ۱۹۹۶, p. ۹). اردشیر بابکان با تشکیل ارتشی دائمی که تحت فرمان شخصی او بود و افسران آن از ساتراپ‌ها و اشراف محلی جدا بودند، گام بزرگی در جهت متمرکزسازی قدرت نظامی برداشت (Shahbazi, ۱۹۸۶, p. ۷; Agathangelos, ۸۰۱). با این حال، این تمرکزگرایی فرایندی تدریجی بود و تا زمان خسرو انوشیروان (۵۳۱-۵۷۹ میلادی) به اوج خود نرسید.

جدول ۱: سیر تحول ساختار فرماندهی ارتش ساسانی

دوره	ساختار فرماندهی	ویژگی‌های اصلی
اردشیر بابکان (۲۲۴-۲۴۰)	ایران سپاهبد (فرمانده کل)	ارتش دائمی زیر نظر مستقیم شاه
اوایل ساسانی (۲۴۰-۴۹۹)	ایران سپاهبد با نفوذ فزاینده اشراف	افزایش نقش خاندان‌های بزرگ در تأمین نیرو
دوره قباد (۴۸۸-۴۹۶، ۴۹۹-۵۳۱)	آغاز تفکیک فرماندهی	نخستین گام‌ها به‌سوی نظام چهارسپه‌بدی
خسرو انوشیروان (۵۳۱-۵۷۹)	چهار سپاهبد منطقه‌ای	تمرکزگرایی، تضعیف اشراف، تقویت دهقانان

افزایش استقلال فرماندهان منطقه‌ای	چهار سپاهید با اختیارات گسترده	اواخر ساسانی (۵۷۹-۶۵۱)
-----------------------------------	--------------------------------	------------------------

منبع: برگرفته از (Shahbazi, ۱۹۸۶; Cornuelle, ۱۹۹۶; Farrokh, Karamian & Karamian, ۲۰۲۱)

۳-۲. نظام چهار سپهبدی

نقطه عطف در تحول ساختار فرماندهی ارتش ساسانی، اصلاحات خسرو انوشیروان بود. او که پس از یک دوره ناآرامی اجتماعی تحت تأثیر جنبش مزدک به قدرت رسیده بود، دست به اصلاحات گسترده‌ای در ساختار اداری، مالی و نظامی کشور زد (Cornuelle, ۱۹۹۶, p. ۱۱). در حوزه نظامی، خسرو مقام ایران سپاهید (فرمانده کل) را به چهار سپاهید منطقه‌ای تقسیم کرد که هر یک مسئول دفاع از یکی از چهار جهت اصلی امپراتوری بودند (Khosrow, I; Farrokh Britannica; Karamian & Karamian, ۲۰۲۱, pp. ۱۵۱-۱۱۷). این چهار سپاهید عبارت بودند از:

۱. آذربادگان-سپاهید (Ādurbādagān-Spāhbed): مسئول دفاع از شمال و شمال غرب (آذربایجان، ارمنستان، قفقاز) در برابر حملات قبایل کوچ‌رو از شمال قفقاز و همچنین رومیان (Farrokh, Karamian & Karamian, ۲۰۲۱, p. ۱۳)

۲. خراسان-سپاهید (Xwarāsān-Spāhbed): مسئول دفاع از شمال شرق (خراسان بزرگ، ماوراءالنهر) در برابر قبایل کوچ‌روی آسیای مرکزی (همان، ص ۱۵)

۳. خوارباران-سپاهید (Xwarbārān-Spāhbed): مسئول دفاع از جبهه غربی (بین‌النهرین، سوریه) در برابر امپراتوری روم و بیزانس (همان، ص ۱۷)

۴. نیمروز-سپاهید (Nēmrōz-Spāhbed): مسئول دفاع از جنوب و جنوب غربی (خوزستان، کرانه‌های خلیج فارس) در برابر حملات قبایل عرب (همان، ص ۱۸)

۳. اسواران: ستون فقرات سپاه ساسانی

۳-۱. پیشینه و جایگاه اسواران

اسواران (Savārān) یا سواره نظام سنگین اسلحه ساسانی، نیروی اصلی و تأثیرگذارترین مؤلفه ارتش ساسانی بودند (Cornuelle, ۱۹۹۶, p. ۱۳). این نیرو که در منابع رومی با عنوان‌های «کاتافراکت» (Cataphract) و «کلیباناری» (Clibanarii) شناخته می‌شد، نه تنها در میدان نبرد نقشی تعیین‌کننده داشت، بلکه تاکتیک‌ها و تجهیزات آن توسط رومیان، اعراب و ترکان

نیز اقتباس شد (Empire Sasanian the of Military, TheFreeDictionary). رومیان از سده سوم میلادی به تقلید از ساسانیان، واحدهای سواره نظام سنگین اسلحه از نوع شرقی تشکیل دادند (Shahbazi, ۱۹۸۶, p. ۱۸).

۲-۳. ساختار و سازماندهی اسواران

اسواران عمدتاً از میان اشراف و بزرگان تأمین می‌شدند. آمیانوس مارسلینوس، تاریخ‌نگار رومی سده چهارم میلادی، گزارش می‌دهد که «تمام نجیب‌زادگان و مردان صاحب مقام» در اسواران «خدمت سخت» را تحمل می‌کردند و از طریق «آموزش و انضباط نظامی، تمرین مداوم در جنگ و مانورهای نظامی» به سربازانی حرفه‌ای تبدیل می‌شدند (Marcellinus Ammianus, ۸۳۶.۲۳, نقل در Shahbazi, ۱۹۸۶, p. ۱۴). این امر نشان می‌دهد که اسواران صرفاً یک نیروی اشرافی تفننی نبودند، بلکه سربازانی حرفه‌ای با آموزش منظم بودند.

واحد پایه سواره نظام ساسانی «واشت» (Vasht) نام داشت که شامل ۱۰۰ سوار می‌شد و فرمانده آن «واشت سالار» خوانده می‌شد. ده واشت یک «درفش» (Drafsh) به تعداد ۱۰۰۰ سوار را تشکیل می‌داد که فرمانده آن «درفش سالار» نام داشت (sasanide Esercito, Wikipedia).

جدول ۲: سلسله‌مراتب فرماندهی ارتش ساسانی

عنوان	معنی	مسئولیت
ایران‌سپاهبد	فرمانده کل	فرماندهی کل ارتش (تا پیش از اصلاحات خسرو)
سپاهبد	سپهبد	فرمانده میدانی یا فرمانده یکی از چهار جبهه (پس از اصلاحات)
پادگوسپان	پادوسپان	فرمانده هر یک از چهار بخش استانی (پس از خسرو)
مارزبان	مرزبان	فرماندار مرزی، معادل استراتگوس یا ماجیستر میلیتوم بیزانسی (Procopius)
پشتیگبان‌سالار	فرمانده گارد	فرمانده گارد سلطنتی
ارگبد	ارگبد	فرمانده دژ یا قلعه
پیادگان‌سالار	فرمانده پیاده	فرمانده یک لشکر پیاده
سواران‌سالار	فرمانده سواره	فرمانده یک لشکر سواره

منبع: برگرفته از (Karamian & Karamian, Farrokh sasanide; Esercito, Wikipedia, ۲۰۲۱).

۳-۳. تجهیزات و تسلیحات اسواران

تجهیزات اسواران ساسانی در نوع خود بی‌نظیر بود. یک شاهد عینی سواره نظام سنگین اسلحه شاپور دوم (۳۰۹-۳۷۹ میلادی) را اینگونه توصیف کرده است: «تمام گروه‌ها در آهن پوشیده شده بودند و تمام بخش‌های بدنشان با صفحه‌های ضخیم پوشانده شده بود، چنان‌که مفاصل سخت‌شان با اندام‌هایشان هماهنگ بود. و چهره‌های انسان‌ها چنان ماهرانه بر سرشان نصب شده بود که از آن جایی که تمام بدنشان با فلز پوشیده شده بود، تیرهایی که به آن‌ها برخورد می‌کرد فقط می‌توانستند از سوراخ‌های کوچک مقابل مردمک چشم فرو روند» (Shahbazi, ۱۹۸۶, p. ۲۱; Farrokh, ۲۰۱۷, p. ۲۳۸).

بر اساس منابع، تجهیزات سواره نظام سنگین اسلحه ساسانی شامل موارد زیر بود (Wikipedia, sasanide Esercito):

- **کلاه خود (خود):** برای محافظت از سر
- **زره پوش (گروبان):** زرهی که گردن را می‌پوشاند و در پهلوی گروبان (grīwbān) به معنای «گردن‌بند» شناخته می‌شد (Rundgren, ۱۹۵۷, pp. ۴۸-۴۹)
- **سینه‌بند (چهارآینه):** برای محافظت از سینه
- **زره زنجیری (جوشن):** پوشش تمام تنه
- **دستکش محافظ (آبدست):** برای محافظت از دست‌ها
- **کمر بند (میان‌بند)**
- **ران‌بند (ران بان):** برای محافظت از ران‌ها
- **شمشیر (تیغ) و گرز (عمود)**
- **کمان با سه بخش و دو زه یدکی، ترکش با ۳۰ تیر، دو زه اضافی برای کمان**
- **پوشش زرهی اسب (زن‌ابزار)**

سواره نظام کاتافراکت (که احتمالاً زرهی سبک‌تر از کلیباناری داشتند) نیز تجهیزات مشابهی داشتند، اما کمان آن‌ها دو بخشی بود و نیزه (کنتوس) را نیز به همراه داشتند (Wikipedia, sasanide Esercito). گفتنی است که سواره نظام ساسانی از رکاب استفاده نمی‌کردند و به جای آن از زین جنگی استفاده می‌کردند که دارای برآمدگی در پشت و دو قلاب محافظ بود که روی ران سوارکار قرار می‌گرفت و به او امکان می‌داد در هنگام برخوردهای شدید در زین باقی بماند (Wikipedia, Sasanian Empire).

۳-۴. تاکتیک‌های رزمی اسواران

تاکتیک اصلی اسواران در میدان نبرد، ترکیبی از تیراندازی مقدماتی و حمله نهایی سنگین اسلحه بود. بر اساس منابع، آرایش رزمی اسواران به این صورت بود که یک خط مقدم از اسواران، پشت سر آن‌ها خطی از تیراندازان (احتمالاً کمانداران سواره) و

یک خط پشتیبانی دیگر از اسواران قرار می‌گرفت (University Leiden, Studenttheses). نقشه جنگی به این صورت بود که اسواران خط مقدم، حمله‌ای صوری انجام می‌دادند و در آخرین لحظه عقب‌نشینی می‌کردند تا تیراندازان بتوانند صفوف دشمن را تضعیف کنند و سپس حمله نهایی سواره نظام سنگین‌اسلحه انجام می‌شد (همان).

امپراتور بیزانس موریس در کتاب استراتژیگون خود اشاره می‌کند که بسیاری از سواره نظام سنگین اسلحه ساسانی نیزه حمل نمی‌کردند و به کمان به‌عنوان سلاح اصلی خود متکی بودند (Strategikon, Wikipedia, Empire Sasanian). این انعطاف‌پذیری تاکتیکی، اسواران را به نیرویی مهیب تبدیل کرده بود که می‌توانست هم در تیراندازی از دور و هم در حمله از نزدیک مؤثر باشد.

هرچند سواره نظام سنگین اسلحه در برابر ارتش‌های رومی کارایی بالایی داشت، اما در برابر سواره نظام سبک اسلحه چابک و تیراندازان پیاده سریع، به نسبت کند و سنگین بود (Works Reference Brill, ۲۰۱۳). این نکته در جنگ با قبایل کوچ‌روی آسیای مرکزی که تاکتیک‌های «زده و گریز» را به کار می‌گرفتند، به‌خوبی آشکار شد.

۵-۳. نقش اسواران در جنگ‌های ایران و روم

اسواران نقشی تعیین‌کننده در جنگ‌های ایران و روم ایفا کردند. از جمله مهم‌ترین پیروزی‌های ساسانیان با تکیه بر قدرت اسواران، نبرد ادسا در سال ۲۶۰ میلادی بود که در آن شاپور یکم، امپراتور روم والرین را به اسارت گرفت (Battle, Britannica, Edessa of). در این نبرد، سواره نظام سنگین اسلحه ساسانی توانست ارتش روم را در هم بشکند و والرین را دستگیر کند که این یکی از بزرگ‌ترین تحقیرهای تاریخ روم محسوب می‌شود.

در لشکرکشی ناموفق ژولیان در سال ۳۶۳ میلادی نیز، اسواران ساسانی نقش کلیدی داشتند. ارتش ژولیان که برای تصرف تیسفون به بین‌النهرین حمله کرده بود، با مقاومت شدید ساسانیان روبه‌رو شد و ژولیان خود در یکی از نبردهای کوچک کشته شد (Farrokh, ۲۰۱۷, p. ۲۳۹). آمیانوس مارسلینوس که خود در این لشکرکشی حضور داشت، به‌تفصیل به توصیف زره‌های آهنین سواره نظام ساسانی و تأثیر روانی آن بر سربازان رومی پرداخته است.

تأثیر اسواران ساسانی به حدی بود که رومیان از سده سوم میلادی به بعد، واحدهای سواره نظام سنگین اسلحه به سبک ساسانی را در ارتش خود تشکیل دادند (Shahbazi, ۱۹۸۶, p. ۱۸). این اقتباس نشان‌دهنده برتری تاکتیکی و فنی اسواران ساسانی در دوران خود است.

۴. سپاه محلی: نیروهای ایالتی و متحدان

۴-۱. ساختار و ترکیب سپاه محلی

در کنار اسواران که نیروی اصلی و حرفه‌ای ارتش را تشکیل می‌دادند، سپاه محلی بخش مهم دیگری از توان نظامی ساسانیان بود. این نیروها از میان خاندان‌های اشرافی محلی، دست‌نشانگان و متحدان تأمین می‌شدند و نقش پشتیبانی، تأمین نیروی انسانی و دفاع منطقه‌ای را بر عهده داشتند.

در اوایل دوره ساسانی، خاندان‌های بزرگ اشرافی که بسیاری از آن‌ها از دوران اشکانی به جا مانده بودند (از جمله خاندان سورن)، نقش مهمی در تأمین نیروهای نظامی ایفا می‌کردند (Cornuelle, ۱۹۹۶, p. ۹). این خاندان‌ها در بسیاری از نقاط امپراتوری، شاهزاده‌نشین‌های نیمه مستقل اداره می‌کردند و نیروهای خود را از املاک وسیع خود تأمین می‌نمودند. آن‌ها هم فرماندهان نظامی ارشد و هم والیان استان‌ها را تأمین می‌کردند (همان).

با گذشت زمان، قدرت به تدریج به دربار شاهنشاه متمرکز شد، هرچند این فرایند برگشت‌پذیر نیز بود. مهم‌ترین تغییر در ساختار قدرت، با به قدرت رسیدن خسرو انوشیروان رخ داد. او بسیاری از خاندان‌های بزرگ را تضعیف یا نابود کرد و زمین‌ها را میان اشراف پایین‌رتبه (دهقانان) تقسیم نمود (Cornuelle, ۱۹۹۶, p. ۱۲). این تغییرات، همراه با نظام مالیاتی کارآمدتر، یک اشراف سواره نظام وفادار و مرفه را پدید آورد که دارای روستاها و املاک کوچک بودند و این شباهت قابل‌توجهی به نظام تمامی بیزانس در دوران بعد دارد (همان).

۴-۲. نیروهای متحد و دست‌نشانده

یکی از مؤلفه‌های مهم سپاه محلی، نیروهای متحد و دست‌نشانده بودند که از دولت‌های تابع و قبایل هم‌پیمان تأمین می‌شدند. مهم‌ترین این متحدان عبارت بودند از:

لخمیان: دولت عرب لخمی در حیره (شرق فرات پایین) که به عنوان دولت حائل و متحد ساسانیان در برابر حملات قبایل عرب از شبه جزیره عربستان عمل می‌کرد (Iran Ancient, Britannica). لخمیان نقش کلیدی در تأمین امنیت مرزهای جنوب غربی ساسانیان داشتند و در برابر غسانیان (متحدان روم) نیز ایفای نقش می‌کردند.

ارمنستان و قفقاز: ارمنستان و دیگر مناطق قفقاز، سواره نظام سنگین اسلحه اشرافی را برای لشکرکشی‌های ساسانی تأمین می‌کردند (III Part, Erenow). با این حال، مسئله «هویت» در میان سواره نظام قفقازی، گاه به مشکلاتی در وفاداری آن‌ها می‌انجامید.

قبایل کوچ‌رو: ساسانیان از قبایل مختلف کوچ‌رو از جمله هون‌های سابر، سمرتی‌ها، و بعدها آوارها و اسلاوها نیز به‌عنوان نیروهای مزدور یا متحد استفاده می‌کردند (TheFreeDictionary, Empire Sasanian the of Military).

جدول ۳: متحدان و دست‌نشانگان اصلی ساسانیان

متحد	منطقه	نقش	دوره
لخمیان	حیره (جنوب عراق)	دفاع از مرزهای جنوب‌غربی، مقابله با غسانیان	سراسر دوره ساسانی
ارمنستان	قفقاز جنوبی	تأمین سواره نظام سنگین اسلحه، نقش حائل	سده ۳-۷ میلادی
ایبری (گرجستان)	قفقاز	تأمین نیرو، نقش حائل در برابر روم	سده ۳-۷ میلادی
آلبانیای قفقاز	قفقاز شرقی	تأمین نیرو، دفاع از گذرگاه‌های قفقاز	سده ۳-۷ میلادی
هون‌های سابر	شمال قفقاز	نیروهای مزدور	سده ۵-۶ میلادی

منبع: برگرفته از (Iran Ancient, Britannica Empire; Sasanian the of Military, TheFreeDictionary)

۳-۴. نقش سپاه محلی در جنگ‌های ایران و روم

سپاه محلی در جنگ‌های ایران و روم نقشی دوگانه ایفا می‌کرد: از یک سو، این نیروها تأمین‌کننده بخش قابل‌توجهی از نیروی انسانی برای لشکرکشی‌های بزرگ بودند و از سوی دیگر، مسئولیت دفاع از مناطق داخلی و تأمین امنیت عقبه را بر عهده داشتند.

در لشکرکشی‌های بزرگ، شاهنشاه ساسانی نیروهایی را از سراسر امپراتوری فراخوانی می‌کرد. طبق گزارش طبری، خسرو انوشیروان برای لشکرکشی‌های خود از تمام استان‌ها نیرو جمع‌آوری می‌کرد (Tabari, Nöldeke, der Geschichte Perser). این نیروها شامل سواره نظام اشرافی از فارس، پیاده نظام از نواحی مختلف و نیز نیروهای متحد از ارمنستان و لمخیان بودند.

با این حال، اتکای بیش از حد به سپاه محلی نیز مشکلاتی را به‌همراه داشت. قدرت گرفتن فرماندهان محلی و خاندان‌های بزرگ، گاه به نافرمانی و حتی شورش می‌انجامید. اصلاحات خسرو انوشیروان تا حد زیادی این مشکل را برطرف کرد، اما در اواخر دوره ساسانی، ضعف قدرت مرکزی دوباره به افزایش استقلال فرماندهان منطقه‌ای انجامید.

۵. نیروهای مرزی: مدافعان سرحدات ایران‌شهر**۵-۱. نظام مارز بانان**

نیروهای مرزی یا «مارز بانان» (Marzbānān) یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های سامانه دفاعی ساسانیان بودند. واژه مارز بان از ترکیب دو واژه «مرز» (به معنای مرز یا سرحد) و «بان» (به معنای نگهبان) تشکیل شده و به فرمانده نظامی مرز اطلاق می‌شد (Marzban, Wikipedia). مارز بانان مسئول اداره و دفاع از استان‌های مرزی و حفظ امنیت راه‌های تجاری بودند و به عنوان خط اول دفاعی در برابر دشمنانی نظیر رومیان و کوشانیان عمل می‌کردند (همان).

بر اساس گزارش پروکوپئوس، مارز بانان در سلسله مراتب نظامی ساسانی، هم‌تراز با استراتگوس یا ماجیستر میلیتوم در امپراتوری بیزانس بودند (Procopius, نقل در sasanide Esercito, Wikipedia). پس از اصلاحات خسرو انوشیروان و ایجاد نظام چهار سپهبدی، مقام مارزبان اگرچه حفظ شد، اما از نظر جایگاه به درجه دوم تنزل یافت و زیر نظر سپاهبدان قرار گرفت (text Full "History of The Roman Later Empire").

۵-۲. استحکامات مرزی ساسانی

ساسانیان برای دفاع از مرزهای خود، شبکه‌ای گسترده از استحکامات، دیوارها و دژها ساختند که برخی از آن‌ها از بزرگ‌ترین سازه‌های دفاعی دوران باستان به شمار می‌روند. بر اساس پژوهش‌های باستان‌شناسی جدید، پایگاه‌های نظامی ساسانی به مراتب بزرگ‌تر از پایگاه‌های رومی بودند؛ در حالی که پایگاه‌های لژیونری رومی معمولاً از ۵ هکتار بزرگ‌تر نبودند، دژهای ساسانی اغلب ۴۰ هکتار و گاه ۱۲۵ تا ۱۷۵ هکتار وسعت داشتند (Sauer, ۲۰۱۷, p. ۹). این دژها لزوماً محل استقرار دائمی پادگان‌ها نبودند، بلکه می‌توانستند ارتش‌های بزرگ را در خود جای دهند (همان).

مهم‌ترین استحکامات مرزی ساسانیان عبارت بودند از:

دیوار دربند (قفقاز): این دیوار عظیم در تنگه دربند در قفقاز شرقی ساخته شد و وظیفه آن، جلوگیری از هجوم قبایل کوچ‌رو از شمال قفقاز به ایران بود (Farrok, Karamian & Karamian, ۲۰۲۱, p. ۱۳). این دیوار که بخشی از «دیوار بزرگ قفقاز» محسوب می‌شود، توسط خسرو انوشیروان بازسازی و تقویت شد.

دیوار تمیشه و گرگان (شمال شرق): این سیستم دفاعی در شمال شرق ایران، برای مقابله با هجوم قبایل کوچ‌روی آسیای مرکزی (از جمله هون‌ها و هپتالیان) ساخته شد (Farrok, Karamian & Karamian, ۲۰۲۱, p. ۱۵). دیوار گرگان که با طول بیش از ۱۹۵ کیلومتر، یکی از طولانی‌ترین دیوارهای دوران باستان است، به تازگی مورد کاوش‌های باستان‌شناسی گسترده قرار گرفته است.

خندق شاپور (جنوب غربی): این سازه دفاعی در جنوب غربی ایران، برای مقابله با حملات قبایل عرب از شبه جزیره عربستان ساخته شد (Karamian & Karamian, Farrokh, ۲۰۲۱, p. ۱۸). این خندق که با دیوار همراه بود، بخشی از سامانه دفاعی نیمروز-سپاهبد را تشکیل می‌داد.

جدول ۴: استحکامات مرزی اصلی ساسانیان

نام استحکامات	موقعیت	مسئول	تهدید اصلی	ویژگی‌ها
دیوار دربند	قفقاز شرقی	آذربادگان-سپاهبد	قبایل کوچ‌روی شمال قفقاز	دیوار سنگی عظیم در تنگه
دیوار گرگان	شمال شرق ایران	خراسان-سپاهبد	هون‌ها، هپتالیان، ترکان	طول ۱۹۵۰ کیلومتر
دیوار تمیشه	شمال شرق ایران	خراسان-سپاهبد	قبایل کوچ‌روی آسیای مرکزی	ادامه دیوار گرگان
خندق شاپور	جنوب غربی ایران	نیمروز-سپاهبد	قبایل عرب	خندق و دیوار ترکیبی
دژهای بین‌النهرین	غرب ایران	خوارباران-سپاهبد	امپراتوری روم/بیزانس	دژهای عظیم شهری

منبع: برگرفته از (Karamian & Karamian, Farrokh, ۲۰۲۱; Sauer, ۲۰۱۷)

۳-۵. دکتین دفاعی در برابر رومیان

در برابر رومیان و بیزانسیان که دارای سابقه‌ای طولانی در مهندسی نظامی و محاصره‌گری بودند، ساسانیان از دکتین دفاعی متفاوتی استفاده می‌کردند (Karamian & Karamian, Farrokh, ۲۰۲۱, p. ۲۰). برخلاف قبایل کوچ‌رو، رومیان توانایی بالایی در محاصره دژها داشتند، بنابراین ساسانیان بر ساخت دژهای عظیم و مستحکم در شهرهای کلیدی بین‌النهرین متمرکز شدند.

سیستم دفاعی ساسانی در جبهه غربی بر پایه شبکه‌ای از پادگان‌های نیروهای حرفه‌ای در شهرهای دژگونه مستقر بود (Czasopisma.pl.edu.uws, ۲۰۱۷, p. ۶). شهرهایی چون نصیبین، سینگارا، کرخسیوم و تیسفون به عنوان مراکز دفاعی اصلی عمل می‌کردند و در برابر حملات رومیان مقاومت بالایی از خود نشان می‌دادند. این شهرها چنان مستحکم بودند که ژولیان در لشکرکشی سال ۳۶۳ نتوانست هیچیک از آن‌ها را تصرف کند و در نهایت در خاک دشمن کشته شد (Sauer, ۲۰۱۷, p. ۱۴).

علاوه بر استحکامات شهری، ساسانیان از دولت‌های حائل نیز برای ایجاد عمق دفاعی استفاده می‌کردند. ارمنستان، ایبری (گرجستان) و آلبانیای قفقاز به عنوان دولت‌های حائل میان ایران و روم عمل می‌کردند و هر دو امپراتوری برای جذب آن‌ها به سوی خود رقابت می‌کردند (Iran Ancient, Britannica). این رقابت، صحنه جنگ‌های نیابتی متعددی بود که در آن نیروهای مرزی ساسانی (مارزبانان ارمنستان) نقش کلیدی داشتند.

۶. پیاده‌نظام ساسانی: نیروی مغول

۶-۱. پیادگان (Paygān)

اگرچه سواره نظام سنگین اسلحه مشهورترین مؤلفه ارتش ساسانی است، پیاده نظام نیز بخش قابل توجهی از سپاه را تشکیل می‌داد. واحد اصلی پیاده نظام ساسانی «پیادگان» (Paygān) یا «پیایگان» نام داشت که به عنوان پیاده نظام سبک اسلحه وظیفه‌ای در ارتش ساسانی خدمت می‌کرد و بخش عمده نیروی پیاده ارتش را تشکیل می‌داد (Paygan, Wikipedia).

پیادگان عمدتاً از میان دهقانان (دیهقانان) فراخوانی می‌شدند و تجهیزات دفاعی مناسبی نداشتند که آن‌ها را در نبرد نزدیک بسیار آسیب‌پذیر می‌کرد (Paygan, Wikipedia). این موضوع به خوبی نشان می‌دهد که چرا ساسانیان ترجیح می‌دادند به جای نبرد تن به تن، از تیراندازی و حملات سواره نظام استفاده کنند. پیادگان در برابر سربازان رومی که پیاده نظامی حرفه‌ای و مجهز بودند، شانس چندانی نداشتند و این دلیل اصلی توسعه پیاده‌نظام سنگین اسلحه ساسانی در دوره‌های بعد بود (همان).

۶-۲. پیاده نظام سنگین اسلحه

در کنار پیادگان سبک اسلحه، ساسانیان واحدهای پیاده نظام سنگین اسلحه نیز داشتند که تعداد آن‌ها محدود بود. این نیروها با زره‌های زنجیری، شمشیر و گرز تجهیز می‌شدند (sasanide Esercito, Wikipedia). با این حال، نقش پیاده نظام در ارتش ساسانی همواره در سایه سواره نظام قرار داشت و منابع تاریخی اطلاعات چندانی درباره آن ارائه نمی‌دهند.

برخی پژوهشگران بر این باورند که ساسانیان پیاده نظام سنگین اسلحه را در پاسخ به برتری پیاده نظام رومی توسعه دادند (Paygan, Wikipedia). این فرضیه با شواهدی از جمله تأثیر پذیری ساسانیان از تجهیزات رومی (همان‌گونه که رومیان از سواره نظام ساسانی تأثیر پذیرفتند) همخوانی دارد.

۷. جنگ‌های ایران و روم: بررسی موردی

۷-۱. نبرد ادسا (۲۶۰ میلادی)

نبرد ادسا یکی از مهم‌ترین روایرویی‌های نظامی ایران و روم در سده سوم میلادی بود. شاپور یکم که پس از چندین لشکرکشی موفق به بین‌النهرین و سوریه، آنتیوخ را غارت کرده بود، در سال ۲۶۰ با امپراتور روم والرین روبه‌رو شد (Battle, Britannica). (Edessa of

والرین که برای نجات شرق روم به بین‌النهرین لشکر کشیده بود، در نزدیکی ادسا با ارتش شاپور روبه‌رو شد. شاپور که از تاکتیک‌های چریکی و سواره نظام سنگین اسلحه خود به خوبی استفاده کرده بود، والرین را به دام انداخت. والرین تصمیم گرفت

سربازانش را در شهر پناه دهد و شاپور بلافاصله شهر را به محاصره درآورد (Edessa of Battle, Britannica). در نهایت، ارتش روم شکست خورد و خود والرین به اسارت ساسانیان درآمد.

این پیروزی که در سنگ نوشته شاپور یکم در نقش رستم ثبت شده است، یکی از بزرگ‌ترین تحقیرهای تاریخ روم محسوب می‌شود. در این نبرد، اسواران ساسانی با حمله سهمگین خود، خطوط دفاعی رومیان را در هم شکستند و سواره نظام رومی که فاقد تجربه کافی در نبرد با سواره نظام سنگین اسلحه شرقی بود، تاب مقاومت نیاورد.

۷-۲. لشکرکشی ژولیان (۳۶۳ میلادی)

لشکرکشی ژولیان در سال ۳۶۳، آخرین تلاش جدی یک امپراتور روم برای تصرف تیسفون، پایتخت ساسانیان بود. ژولیان که به «مرتد» معروف بود، با ارتشی بزرگ و ناوگانی عظیم از رود فرات به سوی بین‌النهرین حرکت کرد (Farrok, ۲۰۱۷, p. ۲۳۹).

ساسانیان به فرماندهی شاپور دوم، با استفاده از تاکتیک «زمین سوخته»، منابع و آذوقه را از مسیر حرکت ارتش روم جمع‌آوری کردند و شهرهای کلیدی را مستحکم ساختند. ارتش ژولیان که با کمبود آذوقه روبه‌رو شده بود، نتوانست شهرهای مستحکم ساسانی را تصرف کند و در نهایت در یکی از نبردهای کوچک در حومه تیسفون، خود ژولیان کشته شد (Sauer, ۲۰۱۷, p. ۱۴).

پس از مرگ ژولیان، ارتش روم که در خاک دشمن گرفتار شده بود و از آذوقه تهی گشته بود، مجبور به عقب‌نشینی فاجعه‌بار شد. شاپور دوم با استفاده از حملات مکرر سواره نظام سبک اسلحه و قطع خطوط تدارکاتی، ارتش در حال عقب‌نشینی روم را به ستوه آورد. در این لشکرکشی، نقش نیروهای مرزی ساسانی (به‌ویژه مارزبانان بین‌النهرین) در تأمین اطلاعات، هدایت حملات چریکی و نابودی منابع، بسیار حائز اهمیت بود.

۷-۳. جنگ‌های سده ششم میلادی

در سده ششم میلادی، جنگ‌های ایران و روم/بیزانس با شدت بیشتری ادامه یافت. خسرو انوشیروان (۵۳۱-۵۷۹) که با اصلاحات نظامی خود، ارتش ساسانی را متحول کرده بود، جنگ‌های متعددی با ژوستینیانوس، امپراتور بیزانس، انجام داد (Khosrow, Britannica). در این جنگ‌ها، ساسانیان توانستند پیشرفت‌های قابل‌توجهی در فنون محاصره‌گری به‌دست آورند و به همان اندازه رومیان در محاصره شهرها ماهر شوند (wars Byzantine-Sasanian, TheFreeDictionary).

در این دوره، نظام چهار سپهبدی که توسط خسرو ایجاد شده بود، امکان بسیج سریع‌تر و کارآمدتر نیروها را فراهم می‌کرد. خوارباران-سپاهبد (فرمانده جبهه غربی) با استفاده از شبکه دژهای بین‌النهرین و نیروهای مرزی، توانست حملات متعدد بیزانسیان را دفع کند و حتی در مواردی، به خاک دشمن نفوذ کند.

۸. اصلاحات خسرو انوشیروان و تحول ارتش ساسانی

۸-۱. زمینه‌های اصلاحات

خسرو انوشیروان در شرایطی به قدرت رسید که ایران با بحران‌های متعددی روبه‌رو بود. جنبش مزدک که در دوره پدرش قباد (۴۹۶-۴۸۸، ۵۳۱-۴۹۹) قدرت گرفته بود، ثبات اجتماعی را بر هم زده بود و خاندان‌های بزرگ اشرافی قدرت بسیاری یافته بودند (Cornuelle, ۱۹۹۶, p. ۱۱). از سوی دیگر، جنگ‌های مداوم با روم و هجوم قبایل کوچ‌رو از شرق، توان نظامی کشور را تحلیل برده بود.

صلح ۵۳۱ میلادی میان ایران و روم، فرصتی را برای خسرو فراهم کرد تا به اصلاحات داخلی بپردازد (World, I, Khosrow Encyclopedia History). این اصلاحات که در حوزه‌های مختلف اداری، مالی، مذهبی و نظامی انجام شد، زمینه‌ساز شکوفایی دوباره امپراتوری ساسانی گردید.

۸-۲. اصلاحات نظامی خسرو

مهم‌ترین اصلاحات نظامی خسرو انوشیروان عبارت بودند از:

۱. **ایجاد نظام چهار سپهبدی:** خسرو مقام ایران سپاهبد (فرمانده کل) را به چهار سپاهبد منطقه‌ای تقسیم کرد که هر یک مسئول دفاع از یکی از جهات اصلی امپراتوری بودند (Karamian & Karamian, Farrokh Britannica; I, Khosrow, ۲۰۲۱). این تغییر، امکان واکنش سریع‌تر به تهدیدات در هر جبهه را فراهم می‌کرد و تمرکز فرماندهی را افزایش می‌داد.

۲. **تضعیف اشراف بزرگ و تقویت دهقانان:** خسرو با تضعیف خاندان‌های بزرگ اشرافی، زمین‌ها را میان اشراف پایین رتبه (دهقانان) تقسیم کرد (Cornuelle, ۱۹۹۶, p. ۱۲). این گروه جدید که به دربار وفادار بودند، پایه‌های یک سواره نظام وفادار و کارآمد را تشکیل دادند. برخی پژوهشگران شباهت این نظام با نظام تمامی بیزانس را یادآور شده‌اند (همان).

۳. **اصلاح نظام مالیاتی:** خسرو نظام مالیاتی عادلانه‌تر و کارآمدتری وضع کرد که تأمین مالی ارتش را تسهیل می‌نمود (Cornuelle, ۱۹۹۶, p. ۱۲). این اصلاحات، امکان نگهداری ارتش دائمی بزرگ‌تر را فراهم کرد.

۴. **تقویت استحکامات مرزی:** خسرو به ساخت و بازسازی استحکامات مرزی توجه ویژه‌ای داشت. دیوار دربند در قفقاز، دیوار گرگان در شمال شرق و خندق شاپور در جنوب غربی، در دوره او بازسازی و تقویت شدند (Karamian, Farrokh, ۲۰۲۱, pp. ۱۸-۱۳).

۵. ایجاد ارتش منظم: اصلاحات خسرو باعث شد ارتش ساسانی به تدریج از یک نیروی فئودالی به یک ارتش منظم و متمرکز تبدیل شود که وابستگی آن به خاندان‌های بزرگ کاهش یافت و کنترل شاهنشاه بر آن افزایش پیدا کرد (World, I Khosrow Encyclopedia History).

۳-۸. پیامدهای اصلاحات

اصلاحات خسرو انوشیروان، ارتش ساسانی را به اوج کارایی خود رساند. در نتیجه این اصلاحات، ساسانیان توانستند در نیمه دوم سده ششم میلادی، حملات متعدد بیزانسیان را دفع کنند و حتی به خاک آن‌ها نفوذ نمایند (History World, I Khosrow Encyclopedia). با این حال، این اصلاحات همچنین زمینه ساز افزایش استقلال فرماندهان منطقه‌ای در اواخر دوره ساسانی شد که در نهایت به تضعیف قدرت مرکزی و سقوط امپراتوری در برابر اعراب مسلمان انجامید.

۹. تحلیل تطبیقی: ارتش ساسانی در برابر ارتش روم

۱-۹. نقاط قوت و ضعف

ارتش ساسانی در مقایسه با ارتش روم، نقاط قوت و ضعف مشخصی داشت:

نقاط قوت ارتش ساسانی:

- **سواره نظام برتر:** اسواران ساسانی برترین سواره نظام سنگین اسلحه دوران باستان بودند و رومیان ناچار شدند به تقلید از آن‌ها، واحدهای مشابهی تشکیل دهند (Shahbazi, ۱۹۸۶, p. ۱۸).
- **انعطاف‌پذیری تاکتیکی:** ترکیب تیراندازی از دور و حمله از نزدیک، انعطاف‌پذیری بالایی به ارتش ساسانی می‌داد.
- **استحکامات دفاعی:** شبکه گسترده دژها و دیوارهای مرزی، دفاع از مرزها را تسهیل می‌کرد.
- **ظرفیت بسیج بالا:** ساسانیان توانایی بسیج بیش از ۱۰۰ هزار سرباز در یک جبهه را داشتند (ir.Ensani).

نقاط ضعف ارتش ساسانی:

- **پیاده‌نظام ضعیف:** پیادگان سبک اسلحه در برابر لژیون‌های رومی بسیار آسیب‌پذیر بودند.
- **وابستگی به اشراف:** با وجود اصلاحات خسرو، وابستگی ارتش به خاندان‌های بزرگ همچنان باقی بود.
- **مشکل جانشینی:** جنگ‌های داخلی بر سر جانشینی، گاه توان نظامی کشور را تضعیف می‌کرد.

- **جبهه‌های متعدد:** جنگ همزمان در جبهه‌های غربی (با روم)، شرقی (با قبایل کوچ‌رو) و شمالی (با قبایل قفقاز)، منابع نظامی را پراکنده می‌کرد

جدول ۵: مقایسه تطبیقی ارتش ساسانی و روم

معیار	ارتش ساسانی	ارتش روم
ستون فقرات	سواره نظام سنگین‌اسلحه (اسواران)	پیاپیاده‌نظام سنگین‌اسلحه (لژیون)
ساختار	ترکیبی از نیروی دائمی، ایالتی و مرزی	عمدتاً دائمی و حرفه‌ای
فرماندهی	متمرکز (پس از اصلاحات خسرو)	متمرکز با اختیارات استانی
تجهیزات	زره سنگین، کمان مرکب، نیزه	زره نیمه‌سنگین، شمشیر کوتاه، پیلوم
تاکتیک اصلی	تیراندازی مقدماتی + حمله سواره	آرایش فشرده پیاده + پرتاب پیلوم
محاصره‌گری	اقتباس از رومیان از سده سوم	بسیار پیشرفته
اندازه ارتش	۱۵۰-۱۰۰ هزار (دائمی) تا ۳۰۰ هزار (بسیج)	۵۰۰-۳۰۰ هزار (در اوج)

منبع: برگرفته از (Shahbazi, ۱۹۸۶; Cornuelle, ۱۹۹۶; TheFreeDictionary)

۲-۹. تأثیر متقابل نظامی

جنگ‌های طولانی ایران و روم، تأثیر عمیقی بر تحول نظامی هر دو امپراتوری داشت. رومیان از ساسانیان، سواره نظام سنگین اسلحه و برخی تاکتیک‌های تیراندازی را اقتباس کردند (Shahbazi, ۱۹۸۶, p. ۱۸). در مقابل، ساسانیان از رومیان، فنون محاصره‌گری و برخی تجهیزات دفاعی را فراگرفتند (Shahbazi, ۱۹۸۶, p. ۱۰).

این تبادل نظامی، در نهایت به همگرایی تدریجی دو ارتش انجامید. در سده ششم میلادی، ارتش ساسانی و ارتش بیزانس از بسیاری جهات به یکدیگر شبیه شده بودند و تفاوت‌های اصلی آن‌ها بیشتر در ساختار اجتماعی و سازماندهی بود تا در تجهیزات و تاکتیک‌ها.

۱۰. نتیجه‌گیری

بررسی ساختار ارتش ساسانی و نقش اسواران، سپاه محلی و نیروهای مرزی در جنگ‌های ایران و امپراتوری روم، نشان می‌دهد که ساسانیان یک سامانه دفاعی-تهاجمی پیچیده و چند لایه را پدید آورده بودند که در آن هر یک از این مؤلفه‌ها کارکرد مشخصی داشت و در تعامل با یکدیگر، کارایی کلی ارتش را افزایش می‌داد.

اسواران به عنوان ستون فقرات سپاه، نیروی ضربتی اصلی را تشکیل می‌دادند و با تجهیزات برتر و تاکتیک‌های کارآمد خود، در بسیاری از نبردهای کلیدی (از جمله نبرد ادسا و لشکرکشی ژولیان) نقشی تعیین‌کننده ایفا کردند. تأثیر اسواران ساسانی به حدی بود که رومیان ناچار به اقتباس از آن‌ها شدند و واحدهای سواره نظام سنگین اسلحه به سبک شرقی را در ارتش خود تشکیل دادند.

سپاه محلی که شامل نیروهای ایالتی، خاندان‌های اشرافی و متحدان (از جمله لخمیان و ارمنیان) بود، نقش پشتیبانی، تأمین نیروی انسانی و دفاع منطقه‌ای را بر عهده داشت. این نیروها اگرچه از نظر تجهیزات و آموزش در سطح اسواران نبودند، اما تأمین‌کننده بخش قابل توجهی از توان نظامی ساسانیان در لشکرکشی‌های بزرگ بودند.

نیروهای مرزی (مارزبانان) با شبکه گسترده دژها، دیوارها و پادگان‌های مرزی، خط اول دفاعی را تشکیل می‌دادند و در برابر حملات رومیان و قبایل کوچ‌رو، نقش کلیدی ایفا می‌کردند. استحکامات عظیم ساسانی (از جمله دیوار دربند، دیوار گرگان و خندق شاپور) که برخی از آن‌ها از بزرگ‌ترین سازه‌های دفاعی دوران باستان هستند، گواه بر اهمیت این نیروها در استراتژی دفاعی ساسانیان است.

نقطه عطف در تحول ارتش ساسانی، اصلاحات خسرو انوشیروان در سده ششم میلادی بود. خسرو با ایجاد نظام چهارسپه‌بندی، تضعیف اشراف بزرگ و تقویت دهقانان، و اصلاح نظام مالیاتی، ارتشی منظم‌تر، متمرکزتر و کارآمدتر پدید آورد که توانست در نیمه دوم سده ششم، در برابر بیزانسیان به‌خوبی مقاومت کند. با این حال، همین اصلاحات در دراز مدت به افزایش استقلال فرماندهان منطقه‌ای و تضعیف قدرت مرکزی انجامید که در سقوط نهایی امپراتوری در برابر اعراب مسلمان بی‌تأثیر نبود.

در مجموع، می‌توان گفت که ارتش ساسانی با ساختار سه‌گانه خود، یکی از پیچیده‌ترین و کارآمدترین سازمان‌های نظامی دوران باستان متأخر بود که توانست برای نزدیک به چهار قرن، در برابر بزرگ‌ترین امپراتوری جهان باستان (روم) ایستادگی کند و حتی در بسیاری از نبردها بر آن پیروز شود. این دستاورد، مرهون تعامل هماهنگ اسواران، سپاه محلی و نیروهای مرزی در چارچوب یک سامانه دفاعی چند لایه بود که در نوع خود بی‌نظیر محسوب می‌شود.

منابع

۱. Christensen, A. (۱۹۴۴). *L'Iran sous les Sassanides*. Copenhagen: Ejnar Munksgaard.
۲. Cornuelle, C. (۱۹۹۶). An overview of the Sasanian military. *The Circle of Ancient Iranian Studies (CAIS)*.
۳. Farrokh, K. (۲۰۱۷). *The armies of ancient Persia: The Sassanians*. Barnsley: Pen & Sword Military.
۴. Farrokh, K., Karamian, G., & Karamian, H. (۲۰۲۱). Military architecture and the four-Spāhbed system for defense of the Sasanian Empire (۲۲۴-۶۵۱ CE). *Historia Świata*, (۱۰), ۱۱۷-۱۵۱.
۵. Rundgren, F. (۱۹۵۷). Über einige iranische Lehnwörter im Lateinischen und Griechischen. *Orientalia Suecana*, ۶, ۳۵-۵۲.
۶. Sauer, E. W. (Ed.). (۲۰۱۷). *Sasanian Persia: Between Rome and the steppes of Eurasia*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
۷. Shahbazi, A. S. (۱۹۸۶). Army i. Pre-Islamic Iran. *Encyclopaedia Iranica*, Vol. II, Fasc. ۵, pp. ۴۸۹-۴۹۹.
۸. Ammianus Marcellinus. (c. ۳۹۰). *Res Gestae*.
۹. Procopius. (c. ۵۵۰). *History of the Wars*.
۱۰. Tabari, M. J. (c. ۹۱۵). *Tarikh al-Rusul wa al-Muluk (History of the Prophets and Kings)*.
۱۱. Agathangelos. (c. ۵th century). *History of Armenia*.
۱۲. TheFreeDictionary. (n.d.). Military of the Sasanian Empire. Retrieved from <https://encyclopedia.thefreedictionary.com/Military+of+the+Sasanian+Empire>
۱۳. Wikipedia. (n.d.). Esercitosasanide. Retrieved from https://it.wikipedia.org/wiki/Esercito_sasanide
۱۴. Wikipedia. (n.d.). Paygan. Retrieved from <https://en.wikipedia.org/wiki/Paygan>
۱۵. Wikipedia. (n.d.). Marzban. Retrieved from <https://en.wikipedia.org/wiki/Marzban>
۱۶. Wikipedia. (n.d.). Sasanian Empire. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Sasanian_Empire

۱۷. Britannica. (n.d.). Battle of Edessa. Retrieved from <https://www.britannica.com/event/Battle-of-Edessa-۲۶۰>.
۱۸. Britannica.(n.d.).KhosrowI.Retrieved from <https://www.britannica.com/biography/Khosrow-I>
۱۹. Britannica.(n.d.).AncientIran.Retrieved from <https://www.britannica.com/place/ancient-Iran>
۲۰. WorldHistoryEncyclopedia.(n.d.).Khosraul.Retrieved from https://www.worldhistory.org/Khosrau_I/
۲۱. Dmitriev, V. A. (۲۰۲۱). Vsadniki v sverkayushchey brone: Voennoe delo sasanidskogo Irana i istoriya rimsko-persidskikh voyn [Riders in shining armor: Military affairs of Sasanian Iran and the history of Roman-Persian wars]. Moscow: Russkiy fond sodeystviya obrazovaniyu i nauke.
۲۲. Pigulevskaya, N. V. (۱۹۷۵). Goroda Irana v rannem srednevekovye [Cities of Iran in the early Middle Ages]. Moscow: Nauka.
۲۳. Labbaf-Khaniki, M. (۲۰۱۸). The Gorgan Wall: A monumental defensive system of the Sasanian period. Iranica Antiqua, ۵۳, ۱۱۷-۱۴۵.
۲۴. Howard-Johnston, J. (۲۰۰۶). East Rome, Sasanian Persia and the end of antiquity. Aldershot: Ashgate.
۲۵. Greatrex, G., & Lieu, S. N. C. (۲۰۰۲). The Roman Eastern frontier and the Persian Wars (AD ۲۲۶-۳۶۳): A documentary history. London: Routledge.
۲۶. Whitby, M. (۲۰۰۷). The Sasanian army. In The Cambridge History of Greek and Roman Warfare (Vol. ۲, pp. ۲۵۶-۲۷۷). Cambridge: Cambridge University Press.
۲۷. Daryaee, T. (۲۰۰۹). Sasanian Persia: The rise and fall of an empire. London: I.B. Tauris.
۲۸. Pourshariati, P. (۲۰۰۸). Decline and fall of the Sasanian Empire: The Sasanian-Parthian confederacy and the Arab conquest of Iran. London: I.B. Tauris.
۲۹. Rance, P. (۲۰۱۹). The Sasanian army and the military revolution of late antiquity. Journal of Late Antiquity, ۱۲(۱), ۱۲-۴۵.
۳۰. Nicolle, D. (۱۹۹۶). Sassanian armies: The Iranian empire early ۳rd to mid-۷th centuries. Stockport: Montvert Publications.

۳۱. Farrokh, K. (۲۰۲۰). Professor Shapour Shahbazi: The Sassanian army. Kaveh Farrokh Publications. Retrieved from <https://www.kavehfarrokh.com/>